

До разової спеціалізованої вченої ради
Національного університету «Одеська
юридична академія»

РЕЦЕНЗІЯ

**рецензента - кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри
організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»
Свиди Олексія Георгійовича на дисертацію Саранчук Олександри
Валеріївни за темою: «Участь населення Півдня України у здійсненні
правосуддя XVIII - на початку XX ст.», подану на здобуття ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Реформування організації та діяльності системи судоустрою України впродовж останніх років супроводжується не лише змінами процесуального законодавства, а й змінами у побудові судоустрою – утворення нових спеціалізованих судів, як-от Вищого антикорупційного суду, Вищого суду з питань інтелектуальної власності, вищих спеціалізованих адміністративних суди, переглядом вимог до кандидатів на посаду судді, запровадженням конкурсного добору за участю експертних органів, а також гармонізацією статусу судді з практикою держав-членів Європейського Союзу. У цьому контексті питання про те, якою мірою організаційна форма судового органу, а саме: його утворення, спеціалізація, порядок формування суддівського корпусу, впливає на ефективність і легітимність правосуддя, набуває не лише теоретичного, а й безпосередньо прикладного значення. Окрім того, важливим аспектом функціонування судової влади є реалізація концептуальних положень Конституції України, відповідно до яких «Народ безпосередньо бере участь у

здійсненні правосуддя через присяжних» (частина 5 статті 124), «Правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних» (частина 1 статті 127). Ці норми Основного Закону є безумовно важливим досягненням сучасної демократії та дозволяють втілити в реальне життя положення про те, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, як це закріплено у статті 1 Конституції України. Варто вказати, що принцип участі народу у здійсненні правосуддя формувався поступово та має глибокі історичні коріння, надаючи державній функції здійснення правосуддя більшого гуманізму, не дозволяючи перетворювати правосуддя у набір суто формальних та послідовних дій.

В свою чергу, в дисертаційній роботі Саранчук О. В. досліджується питання участі народу у здійсненні правосуддя в його історичній ретроспективі, розкриваючи, як упродовж XVIII – початку XX століття на Півдні України послідовно виникали, трансформувалися і подекуди ліквідовувалися різні форми судових інституцій – від козацького військового суду доби Нової Січі, через станові й совісні суди реформи 1775 р., громадські суди національних меншин, до волосного суду, мирової юстиції, суду присяжних та спроби запровадження військових присяжних. Отже, дослідження процесу утворення, зміни та ліквідації цих інституцій, які відбувалися під впливом різноманітних факторів, у тому числі і внаслідок зміни державної політики, дозволяє виокремити історичний досвід, який може бути застосований для оцінки організаційно-правових рішень у сфері сучасного національного судоустрою.

Актуальності дослідженню додає й те, що механізм добору мирового судді земським зібранням та формування колегії присяжних є історичним прообразом сучасних дискусій щодо вироблення найоптимальнішого порядку формування суддівського корпусу – співвідношення виборності, конкурсного добору та участі громадськості чи спеціалізованих органів у визначенні відповідності кандидата займаній посаді. Нарешті, порівняльний

вимір дисертації, що зіставляє різні моделі судової участі населення в поліетнічному регіоні, перегукується із загальноєвропейськими підходами до організації судової влади та статусу судді, гармонізація з якими залишається одним із пріоритетів судової реформи в Україні.

Таким чином, тема дисертаційного дослідження Саранчук О. В. є актуальною не лише для історико-правової науки, а й для сучасної науки судоустрою, оскільки дозволяє на конкретному історичному матеріалі простежити закономірності формування, реорганізації та легітимації судових інституцій, які зберігають значення для розбудови системи судоустрою України на сучасному етапі.

Наукова обґрунтованість представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень.

Автор визначила метою свого дослідження комплексне висвітлення генезису, еволюції та особливостей участі населення Півдня України у здійсненні правосуддя XVIII - на початку XX ст. Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувались такі завдання: з'ясувати правові засади і форми участі населення у здійсненні правосуддя в козацьких громадах Півдня України; розкрити зміст інститутів народного представництва у судовій системі, запроваджених реформою 1775 р.; дослідити звичаєве право та судові інституції національних меншин Півдня України; охарактеризувати участь населення у здійсненні правосуддя через волосний суд, сільський схід та суди мирової юстиції; проаналізувати виникнення та еволюцію інституту присяжних засідателів, а також спроби запровадження інституту військових присяжних; виявити регіональні особливості та загальні закономірності участі населення Півдня України у здійсненні правосуддя; виробити практичні рекомендації щодо врахування цього історичного досвіду. Слід зазначити, що авторка правильно та методологічно вірно сформулювала мету, завдання, об'єкт і предмет свого дисертаційного дослідження, а також належним чином обґрунтувала хронологічні та територіальні межі роботи.

Більшість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у роботі, викладені чітко та переконливо, стиль їх викладу дозволяє повно та несуперечливо усвідомити їх зміст. Ознайомлення зі змістом роботи дає змогу констатувати, що авторка на належному рівні оволоділа сучасною методологією наукової діяльності.

В основу дослідження покладено поєднання загальнонаукових і спеціальних методів пізнання: історико-генетичний метод дав змогу простежити еволюцію інститутів народного правосуддя від козацьких форм судочинства XVIII століття до пореформених установ початку XX століття, історико-порівняльний забезпечив зіставлення форм участі населення у різних губерніях регіону та судових звичаїв різних етнічних груп, системно-структурний і формально-юридичний застосовано для аналізу нормативного матеріалу, а статистичний метод – для кількісної характеристики соціального складу присяжних засідателів і мирових суддів.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень.

Новизна представлених результатів дослідження полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням участі населення у здійсненні правосуддя на Півдні України у XVIII - на початку XX ст.

Низка наукових висновків та пропозицій здобувачки мають ознаки новизни та вперше були сформульовані в українській історико-правовій науці, зокрема:

1. здійснено цілісний аналіз участі населення Півдня України у правосудді як єдиного історико-правового явища, що дало змогу подолати фрагментарність попередніх досліджень окремих судових інституцій;

2. комплексно та в порівняльному вимірі досліджено судові інституції національних меншин регіону (менонітів, греків, мусульман, євреїв і караїмів) та виявлено спільну для них модель співіснування общинної автономії з державним контролем;

3. розроблено авторську періодизацію участі населення Півдня України у здійсненні правосуддя, у межах якої виокремлено козацько-звичаєвий, станово-реформаційний, реформаційно-прогресивний і контрреформений етапи.

Ці положення складають найбільшу наукову цінність дисертаційного дослідження Саранчук О. В. Заслужують на увагу й інші результати, віднесені дисертанткою до рубрики удосконалених положень, зокрема уточнення відмінностей між судочинством Запорозької (Нової) Січі, Чорноморського та Дунайського козацьких військ з обґрунтуванням залежності форм участі населення у правосудді від рівня політичної автономії відповідної спільноти, а також уточнення регіональних особливостей реалізації судової реформи 1864 р. Дисертаційне дослідження містить й інші положення, що мають наукову новизну, є обґрунтованими, слушними та спрямовані на подальший розвиток проблематики участі населення у здійсненні правосуддя, зокрема щодо волосного судочинства, реформування системи військової юстиції та характеристики імперської політики щодо народів краю.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача.

Дисертація нараховує 218 сторінок основного тексту і складається зі вступу, трьох розділів (десять підрозділів), висновків та переліку використаних джерел, що включає 334 найменування.

Дисертаційне дослідження характеризується продуманим планом та змістом, науково обґрунтованими та вичерпними висновками.

Перший розділ «Народне судочинство на Півдні України у XVIII столітті: традиційні та імперські практики» складається з двох підрозділів та присвячений впливу козацьких судових традицій і звичаєвого права на судочинство регіону, а також інститутам народного представництва у судовій системі, запровадженим реформою 1775 р. У розділі досліджено виборність і змінюваність козацької старшини, роль військової ради як вищої судової

інстанції, а також становлення станових і совісних судів з виборними засідателями.

Другий розділ «Участь національних меншин Півдня України у здійсненні правосуддя (кінець XVIII - середина XIX ст.): між общинною автономією та державним контролем» складається з чотирьох підрозділів, у яких дисертантка послідовно розглядає участь у здійсненні правосуддя менонітських колоній, грецьких громад, мусульманського населення Криму, а також єврейських і караїмських спільнот. У розділі обґрунтовано спільну для цих груп модель поєднання релігійно-общинної автономії з державним контролем.

Третій розділ «Організаційно-правові механізми участі населення Півдня України у здійсненні правосуддя в другій половині XIX - на початку XX ст.» складається з чотирьох підрозділів і присвячений волосному суду та сільському сходу, мировій юстиції, інституту присяжних засідателів, а також спробам запровадження інституту військових присяжних у системі військової юстиції. Завершує розділ авторський блок рекомендацій, орієнтованих на сучасну судову реформу.

Дисертація написана грамотною мовою, науковий стиль роботи витримано. Здобувачка Саранчук О. В. на належному рівні продемонструвала здібності до наукового пошуку, вміння коректно вести наукову дискусію та аргументувати власну позицію.

Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам. Усі завдання, які ставила перед собою дисертантка для досягнення поставленої мети, є вирішеними.

Наукові результати дисертації пройшли належну апробацію – вони викладені у восьми публікаціях авторки, зокрема трьох статтях у виданнях з переліку наукових фахових видань України та п'яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Теоретична та практична значимість результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що сформульовані у дисертації висновки

можуть бути використані у науково-дослідній сфері для подальшого вивчення історії судоустрою та судочинства на Півдні України, у навчальному процесі при викладанні дисциплін з історії держави і права України та конституційного права України, а також у правотворчій діяльності під час удосконалення законодавства про судоустрій і статус суддів.

Відсутність порушень академічної доброчесності. У дисертаційному дослідженні Саранчук О. В. текстових запозичень без посилання на першоджерело не виявлено. Академічний текст можна вважати оригінальною авторською розвідкою у важливій для історико-правової науки царині – участь населення у здійсненні правосуддя на Півдні України.

Щодо відсутності реального чи потенційного конфлікту інтересів щодо здобувача та/або його наукового керівника. Рецензент не має реального чи потенційного конфлікту інтересів щодо здобувачки Саранчук Олександри Валеріївни, її наукового керівника Аніщук Ніни Володимирівни та не є їх близькою особою.

Дискусійні положення та зауваження. Вказуючи в цілому на високий науковий рівень дисертаційного дослідження, його логічність та наукову новизну, слід зазначити, що робота містить низку положень, які є спірними та потребують додаткових пояснень автора.

1. Ключовим поняттям, на якому побудована вся дисертація, є «форма участі населення у здійсненні правосуддя» – саме через це поняття авторка розкриває козацьке судочинство, інститути 1775 р., судові традиції національних меншин, волосний суд, мирову юстицію та інститут присяжних. Водночас у тексті дисертації відсутнє чітке визначення цієї дефініції, а також відсутня її загальна класифікація. Очевидно, доцільним було б виокремлення самостійного теоретичного підрозділу, присвяченого саме понятійному й класифікаційному аспекту, тим більше що дисертантка оперує цим терміном як наскрізним для всієї роботи.

Аналіз основного тексту дисертації свідчить, що фактична увага авторки зосереджена переважно на двох формах – виборності суддів та делегуванні представників народу для участі в розгляді справ. Утім, у тексті роботи відсутні узагальнюючі висновки з приводу того, чи вичерпується цими двома формами усе розмаїття участі населення у правосудді, чи існували, на думку дисертантки, інші самостійні форми такої участі.

У зв'язку з цим виникає питання: як дисертантка визначає зміст поняття «форма участі населення у здійсненні правосуддя», яку загальну класифікацію таких форм вона пропонує, і чи вважає вона виборність суддів та делегування представників народу до складу суду вичерпним переліком цих форм?

2. У дисертації простежено послідовне утворення й ліквідацію низки народних судових інституцій – від скасування козацького судочинства в 1775 р. до незавершеної спроби запровадження військових присяжних наприкінці XIX століття. З цього матеріалу випливає, що імперська влада щоразу, коли та чи інша форма судової участі населення набувала ознак широкого й самостійного народного представництва, вдавалася до її згортання або суттєвого обмеження. Водночас наскрізною тезою дисертації є твердження про безперервне існування різноманітних форм участі населення у здійсненні правосуддя впродовж усього досліджуваного періоду.

У зв'язку з цим виникає питання: чи не існує внутрішньої суперечності між висновком дисертантки про загалом консервативний характер політики імперського уряду у сфері допуску населення до здійснення правосуддя, послідовно втіленої в ліквідації судових установ із широким народним представництвом, і тезою про безперервність та багатоманітність форм народної участі протягом усього історичного періоду, і якщо такої суперечності, на думку дисертантки, немає, то яким чином вона узгоджує ці два положення?

Втім, висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження та можуть бути предметом наукової дискусії під час публічного захисту.

Загальний висновок.

Дисертація Олександри Валеріївни Саранчук за темою: «Участь населення Півдня України у здійсненні правосуддя XVIII - на початку XX ст.» відповідає спеціальності 081 - «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261 (зі змінами), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами).

Дисертаційне дослідження є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, яке має істотне значення для науки судоустрою, а також історії права та держави, а його автор – Олександра Валеріївна Саранчук – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 08 – «Право» за спеціальністю 081 – «Право».

Рецензент,

доцент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук,
доцент

Олексій СВИДА